

СЛОВАЦЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ЗАКЛЮЧНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1943–1945 РР.)

І. О. Шніцер

Шніцер І. О. Словацьке національне питання на заключному етапі Другої світової війни (1943–1945 рр.). В статті розглядаються головні варіанти вирішення словацького національного питання, що сформувалися під впливом суспільно-політичної кризи в Словацькій державі, перебігу бойових дій на фронтах Другої світової війни та зміни співвідношення сил на міжнародній арені в 1943–1945 рр. Висвітлено причини того, чому при існуванні кількох можливих варіантів вирішення словацького національного питання воно зрештою було обмежене визначенням державно-правового статусу словацьких земель у складі відродженої чехословацької держави.

Ключові слова: словацьке національне питання; Словацька держава; Друга світова війна; федерація.

Шніцер І. Е. Словацкий национальный вопрос на заключительном этапе Второй мировой войны (1943–1945 гг.). В статье рассматриваются основные варианты решения словацкого национального вопроса, которые сформировались под влиянием общественно-политического кризиса в Словацком государстве, течения боевых действий на фронтах Второй мировой войны и изменений соотношения сил на международной арене в 1943–1945 гг. Освещены причины того, почему при существовании нескольких возможных вариантов решения словацкого национального вопроса оно в конце концов было ограничено определением государственно-правового статуса словацких земель в составе возрожденного чехословацкого государства.

Ключевые слова: словацкий национальный вопрос; Словацкое государство; Вторая мировая война; федерация.

Shnitser I. O. Slovak National Question on the Final Stage of the World War II (1943–1945). The article deals with solutions of the Slovak national question, which were formed under the influence of socio-political crisis in the Slovak state as well as the course of military actions on the fronts of World War II and the change in the balance of forces on the international arena during 1943–1945. It shows the reasons, which explain the fact, why with the existence of several possible solutions of the Slovak national question it was eventually limited to the definition of state-legal status of Slovak lands in the reborn Czechoslovak state.

Keywords: Slovak national question; Slovak state; World War II; federation.

Дії керівництва першої Словацької держави, незважаючи на наявні позитивні здобутки в культурно-освітній та соціальній сферах, дуже швидко дискредитували ідею словацької державності. Історичний розвиток словацького народу доводив, що словацьке національне питання неможливо вирішити в союзі з нацистами, хоча з формальної точки зору й здавалося, що впродовж 1939–1945 рр. були створені усі передумови для реалізації цієї мети.

Безперспективність міжнародного становища Словацької держави на тлі корінного перелому в ході Другої світової війни на користь антигітлерівської коаліції стали причиною падіння авторитету людацької влади практично серед усіх верств словацького суспільства. Паралельно в країні відбувався процес деморалізації пролюдацьких активістів та зростання впливу політичної опозиції. З середини 1943 р. в Словацькій державі стали дедалі виразніше проявлятися ознаки суспільно-політичної кризи. Непевне становище Словацької держави на заключному етапі Другої світової війни актуалізувало пошуки нових шляхів вирішення словацького національного питання.

У вітчизняній історіографії тема словацького національного питання у роки Другої світової війни не є комплексно дослідженою. Зауважимо, що у більшості досліджень, які містять певний матеріал стосовно даної теми, словацьке питання не розглядаються окремо, а лише в загальному контексті суспільно-політичних процесів на словацьких землях в 1943–1945 рр. Зокрема окремі аспекти даної теми висвітлені у працях Є. Пугача¹, І. Боровця², Є. Рогового³, М. Кріля⁴ та І. Вовканича⁵. Наявність наукових напрацювань цих істориків дає змогу заповнити окремі змістові лакуни теми та дозволяє комплексно підійти до вивчення теми словацького національного питання на заключному етапі Другої світової війни.

Як правильно відзначає у своїх працях І. Боровець, «корінний перелом» у Другій світовій війні став відправною точкою наростаючої кризи людацького режиму. У Словацькій державі дуже чітко простежувався причинно-наслідковий зв'язок між зовнішньополітичними подіями і внутрішньополітичним становищем⁶. Нова обстановка на фронтах світової війни спричинила революційні зміни у політичних настроях словацького суспільства. Насамперед вона зіграла вирішальну роль у деморалізації активістів і прихильників людацької влади, з однієї сторони, та активізацію опозиції, з іншої. Представники різних опозиційних течій та рухів, розуміючи неминучість воєнної поразки Німеччини, усвідомлювали безперспективність існуючого в Словаччині політичного режиму, а відтак активно шукали можливі шляхи вирішення словацького питання у найближчому майбутньому. Словацькі комуністи підтримували гасло «За радянську Словаччину» та бачили своє майбутнє у складі Радянського Союзу або ефемерної Центральноєвропейської федерації радянських республік. Словацькі політики, що орієнтувалися на Е. Бенеша, традиційно підтримували програму відродження чехословацької держави домюнхенського взірця, що однак не заважало їм паралельно з цим розглядати можливість створення по закінченні війни чехословацько-польської конфедерації. Прибічники К. Сідора бачили Словаччину складовою так званої «Католицької федерації», у той час як послідовники М. Годжи – частиною Центральноєвропейської демократичної федерації. Окремі місцеві групи громадянського руху Опору виступали за автономію Словаччини у складі чехословацької держави або за утворення Чехо-словацької федерації⁷. Звісно, були серед словаків й ті, хто не бажав відмовлятися від національної держави людацького взірця та був готовий до боротьби за її подальше існування.

Одним із головних ідеологів відродження домюнхенської чехословацької держави був Е. Бенеш. У своєму спеціальному зверненні до словаків на початку 1943 р. він виступив проти реформування політичного устрою Першої республіки на засадах федералізму чи конфедерації, чого вимагали окремі його прибічники. Е. Бенеш залишався палким прихильником реставрації домюнхенських порядків, які не передбачали надання словацьким землям якогось особливого статусу. У своєму зверненні до словаків він різко розкритикував правлячий людацький режим. На його переконання, існування «так званої словацької авторитарної держави, з католицькою фашистською партією та вождем Й. Тісо, факт існування Глінківської гарди як фашистської формації, участь словацької влади у переслідуванні євреїв, а головне участь словацького війська на фронті» кидало «негативну тінь на політичну ситуацію словацьку...»⁸. У документі Е. Бенеш називав людацький режим Й. Тісо «великим злочином» та звинувачував його у тому, що він веде словаків до поразки у війні⁹. На думку політика, саме за таких обставин на словацьких землях зростає роль та вага «чехословаків» [прибічників відродження чехословацької держави – *І. Ш.*], які своєю діяльністю можуть врятувати народ та не допустити «катастрофи»¹⁰. Е. Бенеш закликав словаків підтримати тих, хто веде боротьбу з режимом Й. Тісо та надати їй масового характеру.

Е. Бенеш у своєму зверненні до словацького народу також заявляв, що ним отримано принципову згоду Радянського Союзу на відродження чехословацької держави домюнхенського взірця¹¹. Обіцяв, що перший уряд відродженої держави буде сформовано з представників різних політичних сил, в тому числі й комуністів, а остаточне вирішення словацького національного питання відбудеться вже після війни, за участі усіх тих, хто брав участь у боротьбі проти людацького режиму¹².

Зі змісту звернення Е. Бенеша до словацького народу випливало, що станом на 1943 р. політик не мав чіткого плану вирішення словацького національного питання, який би враховував помилки Першої Чехословацької республіки, та діяв у цьому напрямку переважно ситуативно. Чи не єдиним його чітко сформульованим програмним положенням було відродження чехословацької держави домюнхенського взірця.

Послідовники Е. Бенеша на словацьких землях об'єднані у групу Опору «Флора». Її члени підготували спеціальний меморандум, адресований чехословацькому уряду в Лондоні¹³. У ньому вони заявляли, що словацький народ не змирився із занепадом Чехословацької республіки та виступає за повернення словацьких земель до її складу. На думку членів групи Опору «Флора», після свого відродження спільна держава чехів і словаків повинна й надалі розбудовуватися на засадах єдності чехословацької нації. Іншими сло-

вами, автори меморандуму підтримували ідею «чехословакізму» та програму реставрації домюнхенського ладу чехословацької держави. Автономія Словаччини у складі Чехословацької республіки була для них неприйнятною. Вважали, що Жилінська угода 6 жовтня 1938 р. була словакам нав'язана ззовні та привела до встановлення авторитарного людацького режиму.

Зміст меморандуму гупи Опору «Флора» співпадав з політичною програмою Е. Бенеша, яка передбачала максимальну реставрацію домюнхенського ладу Першої Чехословацької республіки, щоправда за винятком незначних поступок словакам у напрямку децентралізації¹⁴.

Головні положення меморандуму групи Опору «Флора», несподівано для його авторів, не знайшли широкої підтримки серед населення країни¹⁵. Головним чином через те, що для більшості словаків ідея єдиного чехословацького народу на цей час була вже неприйнятною, власне як і унітарний устрій чехословацької держави. Зрештою, саме це зіграло вирішальну роль у тому, що групі «Флора» не вдалося посісти провідні позиції у словацькому Русі опору. Більше того, окремі учасники цієї групи невдовзі добровільно відмовилися від раніше пропагованого варіанту вирішення словацького національного питання та стали сповідувати діаметрально протилежні погляди.

Дещо інший варіант вирішення словацького національного питання був запропонований авторами так званого «Меморандуму Шробара». Він був підготовлений в серпні 1943 р. представником демократичної опозиції, відомим словацьким політиком В. Шробаром та його найближчими соратниками П. Затьком і М. Соколом. У меморандумі зазначалося, що більшість словаків підтримали б ідею відродження чехословацької держави, але за умов, що вона не повторить минулих помилок та буде розбудовуватися згідно принципу рівноправності чехів і словаків. Крім того, на думку авторів меморандуму, словацька мова повинна була бути проголошена державною мовою на території Чехословаччини¹⁶.

«Меморандум Шробара» здобув широку підтримку серед учасників словацького Руху опору, в тому числі й тих, хто раніше був прибічником входження словацьких земель після війни до складу Центральноєвропейської демократичної федерації. Також меморандум засвідчив еволюцію поглядів самого В. Шробара на словацьке питання. У міжвоєнний період він був одним із найпалкіших прибічників концепції «чехословакізму», однак в роки війни політик не тільки визнав самотність словацького народу, але й став прихильником широкої децентралізації у повоєнній Чехословаччині.

26 грудня 1943 р. представники усіх основних опозиційних політичних сил Словаччини уклали так звану «Різдвяну угоду», яка, серед іншого, на пряму торкалася проблематики словацького питання. Зокрема у ній говорилося наступне: «Прагнемо, аби народ словацький і народ чеський, як найближчі слов'янські народи, творили подальшу свою долю в новій ЧСР, спільній державі словаків і чехів та на основі принципу рівний з рівним»¹⁷. У документі також зазначалося, що державно-правове становище словацьких земель у складі чехословацької держави остаточно визначать вільно обрані представники словацького народу¹⁸.

Показово, що зі змісту угоди так і не було зрозуміло, яке державно-правове становище словацьких земель його автори вважають найбільш підходящим для вирішення словацького питання: федерацію, автономію чи широке самоврядування. Зважаючи на те, що в наступні місяці з вуст представників громадянсько-демократичного спротиву можна було дуже часто почути слова «рівний з рівним», швидше за все мова йшла про федерацію.

Таким чином, «Різдвяна угода» 1943 р. чітко не визначала державно-правове становище словацьких земель у складі майбутньої відродженої чехословацької держави. Іншим її недоліком було те, що вона не привела до злиття в єдине ціле усіх антилюдацьких політичних сил на словацьких землях. До Національної ради так і не були запрошені найвпливовіші діячі соціал-демократичної партії, групи «Флора» та групи В. Шробара. Як наслідок, у відносинах різних політичних течій Опору зберігалася взаємна недовіра, суперечки та інтриги, що створювало додаткові труднощі не тільки на шляху об'єднання зусиль у боротьбі проти людацького режиму, але й у формуванні єдиної програми вирішення словацького національного питання.

Керівництво Словацької держави в умовах наростаючої суспільно-політичної кризи докладало значних зусиль для того, щоб зберегти контроль над ситуацією всередині кра-

їни. Провідний людацький пропагандист А. Кочіш з метою відвернути увагу прибічників режиму від міжнародних подій закликав їх «не захоплюватися великою політикою та стратегією, а вірити в силу нації і працювати для піднесення держави»¹⁹. Однак за існуючих обставин ігнорувати зовнішній фактор ставало дедалі важче. Людацька верхівка добре усвідомлювала, що майбутнє Словацької держави напряму залежатиме від розстановки сил на міжнародній арені після закінчення війни. Прибічники словацької державності у своїй діяльності в цей час керувалися двома хибними припущеннями. По-перше, вірили у те, що країни Заходу зрештою підуть на підписання сепаратного миру з Німеччиною²⁰, що дасть змогу останній не тільки уникнути міжнародної ізоляції, але й надалі відігравати вагомий роль в європейській політиці. На думку окремих людацьких політиків, союз навіть з ослабленою Німеччиною, але вже вільною від нацизму й надалі антибільшовицькою, відповідає національним інтересам Словаччини. По-друге, представники людацького режиму розраховували на те, що посередництвом американських словаків їм вдасться заручитися підтримкою країн Заходу у питанні збереження Словацької держави²¹. Недарма у березні 1944 р. Й. Тісо планував «інформувати Союзників про становище Словаччини та розраховував на підтримку американських словаків»²². Однак дуже швидко керівництво Словацької держави усвідомило помилковість своїх припущень та розрахунків. Визнання союзниками по антигітлерівській коаліції чехословацької влади Е. Бенеша за єдиного легітимного репрезентанта інтересів чеського і словацького народів унеможливило незалежність Словацької держави у тій формі, в якій вона існувала в роки війни.

Водночас Й. Тісо навіть заради збереження словацької державності був не готовий відмовитися від власних ідеалів та переконань. Антибільшовицька позиція глави Словацької держави була непохитною. Це підтверджують наступні слова президента, наведені у спогадах його особистого секретаря К. Муріні: «На превеликий жаль ми не можемо шукати угоди з більшовиками, і якщо американці дали Вам зрозуміти, що словаки повинні прийняти Бенеша..., за таких обставин не маємо вибору... Жоден політик, навіть з найменшим досвідом, не повірить у те, що росіяни залишать території, які окупували без того, щоб насадити там свою систему, ліквідувати опозицію та знищити церкву. Ніхто мене у цьому не переконає. Я не є таким наївним, щоб повірити у це, хоча зовсім недавно мене намагалися переконати у тому, що якщо ми зараз приєднаємося до Советів, то ми не тільки збережемо Словацьку державу, але мені до кінця навіть було сказано, що я зможу залишитися на чолі держави»²³.

Дане висловлювання Й. Тісо цікаве ще й тим, якщо воно дійсно правдиве і не було вигадане або двозначно трактоване оточенням президента, спростовує загальноприйняте в історичних колах твердження про те, що керівна верхівка Словацької держави через надто скомпрометовану політичну репутацію взагалі не мала жодних шансів домовитися з Радянським Союзом, який не визнавав ні людацький режим, ні сепаратну від Чехії словацьку державність.

В словацькій історіографії час від часу ведуться дискусії стосовно можливості отримання президентом Й. Тісо від СРСР пропозиції щодо співпраці. Справа в тому, що відразу кілька осіб з найближчого оточення президента у своїх спогадах і працях згадували про спроби Москви наприкінці 1944 – на початку 1945 р. налагодити співпрацю з главою Словацької держави, однак офіційні документи, які б це підтверджували, відсутні.

Людацький політик, публіцист та історик К. Чулен писав, що на заключному етапі війни радянський агент передав Й. Тісо пропозицію Москви у слушний момент проголосити Словаччину радянською республікою та у такий спосіб не тільки зберегти словацьку державність, але й самому залишитися при владі. Буцімто Й. Тісо дану пропозицію радянської сторони категорично відкинув²⁴.

Про спроби СРСР налагодити контакт з Й. Тісо у своїй праці «Право словаків на незалежність у світлі документів. Біла книга» згадує й людацький політик Ф. Дурчанський. Він писав, що наприкінці 1944 – на початку 1945 р. представники Радянського Союзу зробили кілька спроб вийти на Й. Тісо. Однак усі вони були невдалі, головним чином через те, що «Москва не могла знайти словацького політика, який був готовий зрадити християнській цивілізації заради блискавичного політичного зиску»²⁵.

До даного питання Ф. Дурчанський більш детально повернувся в 1953 р. у статті «Марно Москва намагається заручитися підтримкою словаків». У ній він писав, що радян-

ську місію, перед якою стояло завдання встановити контакт з Й. Тісо, очолював генерал О. Асмолов. Згідно з твердженнями Ф. Дурчанського, останній діяв через священника Шестака та мав доручення запропонувати президенту перейти на радянську сторону заради збереження словацької державності.

Історик М. Лацко у статті «Чи вів Тісо переговори з Москвою?» наводить свідчення Й. Віцена, який був свідком тих подій. Той згадував, що будучи студентом на інтернаті Сврадов, восени 1944 р. на прохання священника Шестака допоміг у поселенні одній людині. Як згодом йому повідомив Шестак, це була людина «маршала Жукова, котра принесла президенту лист на російській мові з пропозицією стати на сторону совєтів»²⁶. Радянський посланець, зі слів Й. Віцена, особисто з Й. Тісо не зустрічався, а листа від нього президенту передав Шестак. Про останнього відомо те, що він добре володів російською мовою та, будучи наближеним до Й. Тісо, не обіймав жодної офіційної посади. Й. Віцен також згадував, що Шестак повідомив йому про категоричну відмову президента співпрацювати з Радянським Союзом.

29 серпня 1944 р. в Словацькій державі розпочалося національне повстання. Для багатьох його учасників виступ проти Словацької держави був синонімом виступу проти нацистської Німеччини та правлячого людацького режиму, але не проти ідеї незалежності. Як зазначав історик Д. Рапант, «Словацьке національне повстання було, передусім, виступом проти нацистського насильства, було спрямоване проти клерикального уряду..., який часто-густо навіть не звертав уваги на основні принципи християнської моралі»²⁷. Національне повстання 1944 р. запропонувало вельми конкретне і перспективне вирішення словацького питання. По закінченні війни мала бути відроджена чехословацька держава, але в жодному випадку не в унітарній формі. Недарма Словацька національна рада ще в грудні 1943 р. прийняла рішення, в якому говорилося про спільну державу словаків і чехів «на основі принципу – рівний з рівним»²⁸.

Поразка Національного повстання 1944 р. не означала відмову представників словацького руху Опору від такого варіанту вирішення словацького питання. В Маніфесті Словацької національної ради, опублікованому 4 лютого 1945 р., говорилося: «За домовленістю з представниками чеської нації встановимо взаємовідносини словаків і чехів в новій Чехословаччині на основі повного рівноправ'я, щоб у Словаччині словаки, а чеських землях чехи мали свою владу, в той час як центральний сейм (парламент) і центральний уряд будуть керувати спільними питаннями єдиної і неподільної держави»²⁹.

У другій половині 1944 р. функціонування людацького режиму зокрема, та Словацької держави загалом вступило у завершальну агонізуючу фазу. Людацький режим поступово втрачав контроль над інститутами, які мали гарантувати його міць та безпеку. І це за обставин, коли стратегічна обстановка на фронтах Другої світової війни викликала справедливі побоювання, що бойові дії зачеплять і словацьку територію. Прагнучи не допустити перетворення словацьких земель на кровопролитне поле бою, президент Й. Тісо з наближенням радянських військ до кордонів Словацької держави планував віддати армії наказ скласти зброю та не чинити опору. Сам готувався виїхати за кордон і вже там розгорнути кампанію за визнання права словацького народу на самовизначення. Й. Тісо не втрачав надій на те, що в умовах наростання протиріч в антигітлерівській коаліції йому вдасться відстояти на міжнародній арені ідею словацької державності. Тим паче, що країни Заходу визнавали право малих народів на самовизначення.

Паралельно з підготовкою до евакуації з країни, керівництво Словацької держави здійснювало підготовку своїх прибічників до майбутньої підпільної боротьби. Вища вождівська школа Глінківської молоді (далі ГМ) та табір ГМ в Секулях проводили теоретичну та практичну підготовку кадрів для майбутньої підпільної діяльності³⁰. Словацька влада також потурбувалася про фінансування потреб підпілля, виділивши чималі кошти відданім режиму особам³¹. На ці гроші планувалося створити мережу підпільних організацій, які б й надалі пропагували людацьку ідеологію серед словаків та вели боротьбу проти чехословацької влади³². Передбачалося, що головним завданням людацького підпілля стане відновлення незалежності Словацької держави³³.

На заключному етапі Другої світової війни активну діяльність вдома і за кордоном проводили словацькі комуністи. У них були свої погляди на повоєнне майбутнє словацького народу, які знайшли вираження у гаслі «За радянську Словаччину». Представники

Комуністичної партії Словаччини під час переговорів у Москві влітку 1944 р. заявили, що найкращим для словацького народу є союз з СРСР, а якщо після війни буде відроджена Чехословацька республіка, то вона повинна бути федеративною і соціалістичною³⁴. Тоді ж вони зробили заяву про те, що 70% словаків підтримують входження словацьких земель до складу СРСР та тільки 20% є прибічниками відродження чехословацької держави³⁵. Насправді вірити даній заяві словацьких комуністів не варто, оскільки її зміст не відображав реального стану справ в країні. Більше того, на певному етапі розвитку комуністичного руху гасло «За радянську Словаччину» перестало сприйматися його учасниками за серйозну політичну програму, перетворившись на зручний, а головне дієвий засіб тиску на чехословацьку владу Е. Бенеша.

Гасло «За радянську Словаччину» й справді непокоїло Е. Бенеша, оскільки могло стати на заваді його планам по відродженню чехословацької держави. Взагалі питання чесько-словацьких відносин в цей час перебувало в особливому полі зору чехословацької влади в Лондоні. Це підтверджує обговорення справи Ф. Угліра про поїздку чехословацької урядової делегації в СРСР та Словаччину 22 серпня – 4 грудня 1944 р. Ситуація в Словаччині не на жарт налякала лондонську владу. Її впевненість у можливість відновлення в майбутній чехословацькій державі домюнхенських порядків почала згасати. Заступник голови Державної ради Р. Бехінь з цього приводу заявив, що словацьке питання є одним з найголовніших питань майбутнього національного і державного життя в Чехословацькій республіці. Стан цього питання, на його думку, свідчив про відсутність підтримки словацьким народом чехословацької влади в екзилі. Р. Бехінь критикував Е. Бенеша за те, що той так і не спромігся підготувати дієву програму врегулювання чесько-словацьких протиріч. Більше того, він поставив під сумнів легітимність перебування Е. Бенеша на посаді президента Чехословащини. Незважаючи на справедливую критику, Державна рада в Лондоні у своїй спеціальній резолюції стала на захист Е. Бенеша та відкинула усі звинувачення Р. Бехіня. Також її члени висловилися проти асиметричної моделі автономії, яку лобіювала Словацька народна рада, намагаючись закріпити крайняський устрій чехословацької держави.

Що ж стосується позиції Москви у словацькому національному питанні, то радянські політики не будучи зацікавленими у приєднанні словацьких земель до складу СРСР, всіляко підтримували ідею відродження чехословацької держави на федеративних засадах. У майбутньому вони планували поширити радянський вплив на всі країни Центрально-Східної Європи, у тому числі й на чехословацьку державу. Відтак самі по собі словацькі землі були їм нецікавими.

Таким чином, на рубежі 1944–1945 рр. майбутнє Словацької держави напряму залежало від перебігу бойових дій на фронтах Другої світової війни та співвідношенні сил на міжнародній арені. Очевидність поразки нацистської Німеччини ставила під сумнів майбутнє існування Словацької держави. Визнання лідерами антигітлерівської коаліції чехословацької влади Е. Бенеша єдиним легітимним представником інтересів чеського і словацького народів та вступ Червоної армії на територію Центральної Європи привели до того, що більшість варіантів вирішення словацького національного питання втратили свою актуальність. На цей час стало очевидним, що шкала можливих варіантів вирішення словацького національного питання буде обмежена визначенням державно-правового статусу словацьких земель у складі відродженої чехословацької держави. У цьому контексті надзвичайно важливими були погляди Е. Бенеша, який наприкінці війни певною мірою змирився зі змінами, що відбулися у чесько-словацьких відносинах впродовж 1939–1945 рр. Словацьке національне повстання 1944 р. «реабілітувало» в його очах Словаччину³⁶, а відтак він змирився з існуванням Словацької народної ради. Збору повереників та з іншими факторами, що могли зміцнити позиції словаків у відродженій державі. Вважав, що подальший розвиток чесько-словацьких відносин приведе до зменшення існуючих протиріч між двома народами. Показово, що на публічних виступах президента в цей час став позначатись дух взаємного братерства. Він наголошував на важливості Словаччини і словаків у новій державі, яку хотів бачити республікою без національних меншин, де чехи і словаки житимуть в злагоді та мирі.

Така позиція Е. Бенеша була продиктована тим, що серед учасників Словацького національного повстання 1944 р. було багато прихильників самобутності та суверенітету словацького народу. На їх думку, Словаччина у відновленій Чехословащині повинна була

стати самостійним суб'єктом з відмінним від інших земель державно-правовим статусом. З цих причин Словацька національна рада відкидала концепцію «чехословакізму» та запропонувала свій варіант вирішення чесько-словацьких протиріч, який базувався на визнанні самотності словацького народу та розбудові держави згідно принципу «рівний з рівним». Словацька національна рада контролювала ситуацію на звільнених словацьких землях та мала підтримку московського керівництва КПЧ. Ігнорувати її Е. Бенеш не міг, а тому був змушений відмовитися від планів реставрації домюнхенського устрою чехословацької держави. У результаті у перші повоєнні місяці Словаччина була своєрідною напівнезалежною державою³⁷. Однак такий стан справ був тимчасовий, оскільки чеські політики не бажали з ним миритися через образу на словаків за події 1938–1939 рр. [проголошення автономії в жовтні 1938 р. та проголошення незалежності в березні 1939 р. – *І. Ш.*], а тому всіма силами намагалися протистояти особливому державно-правовому становищу Словаччини.

Як не дивно, але словацькі комуністи у цей час були набагато радикальнішими та послідовнішими при лобюванні словацьких національних вимог, ніж окремі громадянські демократичні групи. Комуністичний політик Г. Гусак у лютому 1945 р. зробив оптимістичний прогноз стосовно співіснування двох повноправних націй в рамках федеративної держави, в якій кожен народ буде самостійно вирішувати власні справи (тобто буде мати власний уряд і парламент), а спільним залишиться те, що є необхідним для збереження сильної та єдиної держави. При цьому спільний уряд і парламент будуть приймати рішення по спільним справам. Однак проти такого сценарію розбудови держави виступили чеські політики. Вони заявляли, що до подібного розвитку подій чеське суспільство не готове. Як наслідок, під час московських переговорів про формування урядової програми в березні 1945 р. словацький проект, який передбачав федеративний устрій спільної держави чехів і словаків, наштовхнувся на різку критику зі сторони чеських народних соціалістів, лідовців та частково соціал-демократів. Політик П. Дртіна з цього приводу писав: «Чи не найбільша криза під час московських переговорів виникла під час обговорення статті шостої»³⁸. Словаки, підтримувані комуністами, вимагали повної рівності в державі. Протилежні погляди мали чеські представники, які лобювали ідею чехословацької єдності. Вони не усвідомлювали, що реалізувати в повоєнній Чехословаччині ідею єдиного чехословацького народу неможливо, оскільки шестирічне існування Словацької держави для словацького народу не минуло безслідно. Після тривалих переговорів майбутній уряд нарешті визначили як «втілення чесько-словацького державного союзу, заснованого на нових принципах»³⁹.

У затвердженій Кошицькій програмі нового уряду було записано наступне: «Визнаючи, що словаки мають бути господарями на своїй словацькій землі так, як і чехи в своїй чеській Вітчизні, і що республіка буде відновлена як спільна держава рівноправних чеської і словацької націй, уряд підтвердить це важливими державно-політичними актами. СНР, що опирається на національні комітети в населених пунктах і районах, буде визнано законною представницею самотньої словацької нації, але й носієм державної влади на території Словаччини (законодавчої і виконавчої)... Спільні державні завдання центральною владою республіки буде виконувати в тісній співпраці з СНР і Збором словацьких національних повереників, як виконавчим урядовим органом СНР»⁴⁰.

Зміст Кошицької урядової програми можна трактувати як своєрідний компроміс: СНР визнавалася за репрезентанта словацького народу та носія державної влади на Словаччині, але при цьому була закріплена асиметрична модель державно-правового устрою. Це означало, що прийняття Кошицької урядової програми не означувало остаточного, і, що важливіше, справедливого вирішення словацького національного питання. Чи не найбільшим її здобутком було те, що вона відмовлялася від ортодоксального «чехословакізму» та проголошувала відновлену Чехословаччину «спільною державою рівноправних націй, чеської і словацької». Шкода, що ці положення Кошицької урядової програми не знайшли свого відображення у реальному житті. Проблеми у чесько-словацьких відносинах зберігалися та наростали. Вони неодноразово ставали предметом засідання уряду та зрештою привели до появи трьох пражських угод. Однак навіть після цього проблеми у чесько-словацьких відносинах збереглися. З однієї сторони, мали місце справедливі словацькі вимоги, а з іншої – не готовність чеської сторони їх виконувати.

Отже, затяжна суспільно-політична криза в Словацькій державі, перебіг бойових дій на фронтах Другої світової війни та зміна співвідношення сил на міжнародній арені стали головними причинами поступової актуалізації здавалося б уже вирішеного словацького національного питання. Впродовж 1943–1945 рр. у словацьких політичних колах сформувалися та активно обговорювалися різні варіанти його вирішення. Однак визнання лідерами антигітлерівської коаліції чехословацької влади на чолі з Е. Бенешом за єдиного легітимного представника інтересів чеського і словацького народів та вступ Червоної армії на територію Центральної Європи привели до того, що більшість варіантів вирішення словацького національного питання втратили свою актуальність. На рубежі 1944–1945 р. стало очевидним, що шкала можливих варіантів його вирішення обмежена визначенням державно-правового статусу словацьких земель у складі відродженої чехословацької держави. Кошицька урядова програма не змогла запропонувати справедливого вирішення словацького національного питання, що ставило під сумнів подальше стабільне існування спільної держави чехів і словаків.

¹ Пугач Е. П. История Словакии: монография. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. – 344 с.; *Його жс.* Чехо-Словацка федерация як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів в єдиній державі (спроба реалізації та її доля) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Сер.: Історія. – 2013. – № 1087. – Вип. 47. – С. 212–234; *Його жс.* Национальное восстание 1944 года и словацкая перспектива // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Серія: Історичні науки. – Вип. 34. – № 4. – Чернігів, 2006. – С. 134–138.

² *Боровець І.* Суспільно-політична криза у Словацькій державі (друга половина 1943 – серпень 1944 рр.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В. С. Степанков (голови. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 138–155.

³ *Роговой Е.* Был ли словацкий режим 1939–1945 гг. клеро-фашистским? // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 11. – С. 117–124.

⁴ *Кріль М.* Словацький національно-визвольний рух у 1945–1947 рр.: основні форми і напрямки // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – С. 108–113.

⁵ *Вовканич І. І.* Чехословаччина в 1945–1948 рр.: Нарис історії перехідного періоду. – Ужгород: Вид. В. Падяка, 2000. – 350 с.

⁶ *Боровець І.* Суспільно-політична криза у Словацькій державі (друга половина 1943 – серпень 1944 рр.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць / [редкол.: В. С. Степанков (голови. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 2. – С. 140.

⁷ *Barnovsky M.* Koncepcie a varianty začlenenia a štatopravného postavenia Slovenska (1944–1948) // Slovenska otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992): Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia, ktoré sa konalo 20. oktybra 1993 / [Zost.]: Barnovsky, Michal. – Bratislava: Historický ústav SAV, 1994. – S. 5.

⁸ Stanovisko Edvarda Beneša k ľudáckemu režimu a k otázke jeho likvidácie (20. februára 1943) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 301.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – S. 302.

¹² Там само.

¹³ Memorandum občianskej odbojovej skupiny «Flóra» Edvardovi Benešu (10. februára 1943) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 299.

¹⁴ *Syrny M.* Slovenska otázka v občiansko-demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1945 // Slovenska otázka 1939–1945 očami mladých historikov. Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14.–15. apríla 2005. – Banská Bystrica, 2005. – S. 172.

¹⁵ *Jablonický J.* Priprava a vznik Slovenskej národnej rady / J. Jablonický // Pohľady na slovensku politiku / Edit. M. Pekník. – Bratislava: VEDA, 2000. – S. 366.

¹⁶ Memorandum odbojovej skupiny Vavra Šrobára Edvardovi Benešovi (4. septembra 1943) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 310–311.

¹⁷ Vianočná dohoda (december 1943) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 319.

¹⁸ Там само. – S. 321.

¹⁹ *Kamenec I.* Hľadanie a bludenie v dejinách. – Bratislava: Kalligram, 2000. – S. 147.

- ²⁰ *Mikuš J.* Slovensko v dráme Europy. – Martin: Matica slovenska, 2002. – S. 165.
- ²¹ *Barnovsky M.* Koncepce a varianty začlenenia a štatopravného postavenia Slovenska (1944–1948). – S. 7.
- ²² *Medricky G.* Minister spomina. – Bratislava: Vyd. Litera, 1993. – S. 272.
- ²³ *Murin K.* Spomienky a svedectvo. – Partizánske: Priatelia prezidenta Tisu vo vyd-ve Garamond, 1992. – S. 467–468.
- ²⁴ *Čulen K.* Po Svätoplukovi druha naša hlava. – Radošina: Garmond Partizánske, 1992. – S. 281.
- ²⁵ *Lacko M.* Rokoval Tiso s Moskvou? // Historická revue. – Ročník XII. – Číslo 7. – S. 32.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ *Хмел P.* Словацкий вопрос в 20-м веке // Опыт демократических преобразований Словакии. – Братислава, 2007. – С. 20
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Manifest Slovenskej národnej rady (4. februára 1945) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 397.
- ³⁰ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond H-747, zpráva o realizovaných ľudácko-fašistických protištátných prípadov. Prípád KOMANERA a spol, s. 1.
- ³¹ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond H-746, ilegálne protištátne hnutie na Slovensku. Vznik ilegálneho hnutia, s. 1.
- ³² Дет. див.: *Шніцер I.* Підпільний людацький рух на словацьких землях в 1945–1948 рр. (на матеріалах Архіву Сил безпеки у Празі) // Нове историчке розглядь. – 2015. – Роç. V. – Число 1. – S. 53–61.
- ³³ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond H-747, zpráva o realizovaných ľudácko-fašistických protištátných prípadov. Prípád MELCER a spol, s.4.
- ³⁴ Dejiny Slovenskeho narodneho povstania 1944. Dokumenty, 3. zv. – Bratislava: Pravda 1984. – S. 335–343.
- ³⁵ *Bobak J.* Štátný prevrat v auguste 1944 a otázka slovenskej štatnosti // Dies Ater nešťastný den 29. august 1944. – Bratislava: Erbo, 1993. – S. 44.
- ³⁶ *Pehr M.* Edvard Beneš a Slovensko // Roky prelomu: Slovensko v rokoch 1945–1948. – Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015. – S. 249.
- ³⁷ *Rychlík J.* Česko-slovenský poměr v letech 1945–1969 z českého pohledu // Slovenska otázka v deinach Česko-Slovenska (1945–1992). – Bratislava: Historicky ustav SAV, 1994. – S. 50.
- ³⁸ *Dršina P.* Československo můj osud II. – Kniha 1. – Praha, 1992. – S. 23.
- ³⁹ *Pehr M.* Edvard Beneš a Slovensko. – S. 247.
- ⁴⁰ Košický vládný program (5 apríla 1945) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štatnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. I. – S. 407.